

Znanstveni skup „Nova Evropa” (1920—1941) Zagreb, 25—26. listopada 1990.

DAMIR AGIČIĆ

Filozofski fakultet, Zagreb, SFRJ

Prije dvije godine rođena ideja o održavanju znanstvenih rasprava pod nazivom »Desničini susreti«, posvećenih proučavanju hrvatsko/srpskih odnosno srpsko/hrvatskih sudnošenja na hrvatskom prostoru u dugom vremenskom razdoblju od 15. do 20. stoljeća, oživotvorena je znanstvenim skupom o časopisu »Nova Evropa«. Skup je održan u Zagrebu, 25—26. listopada, u organizaciji Zavoda za hrvatsku povijest zagrebačkog Filozofskog fakulteta. Svojim izlaganjima i diskusijama u radu skupa sudjelovalo je dvadesetak znanstvenika iz Zagreba, Beograda, Ljubljane, Novog Sada, Osijeka i Amsterdama.

Otvarajući skup, *Drago Roksandić* podsjetio je na temeljna ishodišta inicijative za održavanje »Desničinih susreta«. Naglasio je da je u biti te inicijative »uvjerenje da raspad srpsko-hrvatskog/hrvatsko-srpskog integralizma u Jugoslaviji, Hrvatskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini ili bilo gdje drugdje, kao povijesno neizbježan vid rekonstruiranja odnosa između Srba i Hrvata na novim povijesnim osnovama, ne isključuje nego upravo uključuje nove komunikacijske prostore između hrvatske i srpske kulture općenito, a u Hrvatskoj posebno, koji će biti stvoreni marginalizacijom učinaka 'narodnojedinstvenih' ideologija, u raznim izvođenjima i srpske i hrvatske provenijencije«. Upravo dezideologizacija kulturnog stvaralaštva može i Hrvatima i Srbima olakšati suočavanje s povijesnim pitanjima prožimanja dvaju nacionalnih kolektiviteta, naravno, pod uvjetom da ne izostane dijaloška komunikacija istraživača obiju narodnosti, smatra Roksandić.

Roksandić je pozvao na kritičko vrednovanje časopisa koji je tijekom dvadesetogodišnjeg postojanja pokazivao i dokazivao mogućnost hrvatsko-srpske suradnje. Istaknuo je da jedino takav pristup »može osigurati zbiljsku komunikaciju s onim što u 'Novoj Evropi' ima autentičan smisao« i da je samo kritičkim preispitivanjem moguće rekonstruirati taj časopis u svim njegovim vidovima.

Na kraju svoga uvodnog izlaganja, Roksandić je upoznao sudionike skupa s planovima za naredne »Desničine susrete«, koji bi se imali održati u listopadu naredne godine na temu »Usporedno proučavanje hrvatskog i srpskoga kasnog srednjovjekovlja: 1400—1550«.

Nakon Roksandićeva uvodnog izlaganja, skup je pozdravio rektor Sveučilišta *Zvonimir Šeparović*. Istakao je da postoje barem dva aktualna momenta za

proučavanje časopisa: »Nova Evropa« imala je značajnu komunikacijsku ulogu

u međuratnom Zagrebu, a ne treba ispustiti iz vida ni činjenicu da se u nazivu časopisa našla Evropa, kojoj i danas težimo, i to nova.

Pozdravne riječi sudionicima skupa uputio je i *Nikša Stančić*, predstojnik Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta. Naglasio je da cilj »Desničinih susreta« — izučavanje hrvatsko/srpskih komunikacija — ne treba povezivati s nekim konjunktornim razlozima, nego je to jedan od stalnih istraživačkih zadataka Zavoda.

Prvi referent bio je *Ljubo Boban* koji je govorio o državnopravnoj problematici na stranicama »Nove Evrope«. Budući da su glavni suradnici časopisa bili pristalice ideje o jednom jugoslavenskom narodu i integralnoga državnog uređenja, njima je — osim u jednoj točki, u nazivu države — odgovarao Vidovdanski ustav. Prekretnica u njihovu stavu nastala je 1928, kada počinju smatrati da je revizija ustava nužna i neodgodiva. Nakon uvođenja diktature, intelektualci oko »Nove Evrope« bili su ujedno i razočarani, jer su bili zastupnici nenasilja i demokratskog sistema, ali im je i probuđena nada kada je država dobila novo ime, tj. Kraljevina Jugoslavija, jer su u tome vidjeli nove šanse za jugoslavenstvo, naglasio je Boban. Godine 1937. uži krug oko »Nove Evrope« podnio je prijedlog ustavnog nacrtu u kojem su predvidjeli stvaranje triju etničko-historijskih (Slovenija, Hrvatska, Srbija) i dviju mješovitih pokrajina (Bosna i Hercegovina i Vojvodina). To pokazuje kako su pripadnici kruga oko »Nove Evrope« evoluirali od prihvaćanja integralističko-centralističkog Vidovdanskog ustava do prijedloga konfederativnoga državnoga uređenja.

Zorica Stipetić govorila je o »Novoj Evropi« kao prostoru iskušenja liberalne inteligencije. Naglasila je da je to bio reprezentativni časopis liberalne inteligencije, hrvatske i srpske, te dijelom i slovenske, koji je razbijao samodovoljnost i nepoznavanje različitih situacija u Jugoslaviji. Atentat u Skupštini 1928. i ukidanje ustavnog stanja naredne godine pokazali su kako »Nova Evropa« ne shvaća potpuno jugoslavensku situaciju.

Mira Bogdanović pokušala je odrediti mjesto »Nove Evrope« u ljevičarskoj tradiciji. Prvo je dala model ljevice britanskog historičara D. Cautea, a zatim analizirala sadržaj socijalno-ekonomskog programa »Nove Evrope« i načine njegova ostvarivanja. Ljudi oko »Nove Evrope« nisu bili ni marksisti, ni socijaldemokrati, ni liberali, nego se ključ za razumijevanje njihovih teorijskih pozicija nalazi u ličnosti T. G. Masaryka.

O jugoslavenskom pitanju u »Novoj Evropi« govorio je *Božidar Jakšić*. Naglasio je da Milanu Čurčinu služi na čast to što je stranice svoga časopisa otvorio i onima s kojima se nije slagao. Osnovne ideje »Nove Evrope« bile su kozmopolitizam i načelo tolerancije, ali to ne znači da časopis nije podlegao nečemu što mu je kasnije štetilo, tj. integralnom jugoslavenstvu. Ipak, smatra Jakšić, jugoslavenstvo »Nove Evrope« imalo je drukčiji karakter od državnoga centralističko-integralističkog jugoslavenstva. A ideje jugoslavenstva različite su i manje ili više snažne i preživjet će i drugi jugoslavenski režim, kao što su preživjele i prvi. Jakšić je izrazio i mišljenje da su ideje »Nove Evrope« bile isključene iz javnoga života poslije drugoga svjetskog rata i da je nova Jugoslavija isto toliko zaboravila Milana Čurčina koliko ga je stara marginalizirala. Međutim, Čurčinov se napor isplatio.

Dušan Popov izlagao je o odnosima »Nove Evrope« i Matice srpske, koji su do 1927. postojali u vidu suradnje, a od tada se pretvaraju u sukobe. Čak

je došlo i do sudske tužbe protiv »Nove Evrope« za grubu uvredu, koja je ipak povučena prije nego što je došlo do suđenja. Čurčin je bio odlučan protivnik preseljenja Matice srpske u Beograd, jer je smatrao da će se tamo, uz SANU i Univerzitet, izgubiti dotadašnja Matičina uloga.

Na kraju prvog dijela rada skupa *Dušan Nečak* referirao je o »Novoj Evropi« i Slovincima. Postavio je dva istraživačka pitanja: kako su Slovenci reagirali na stavove »Nove Evrope« i koliko se taj časopis uopće bavio slovenskom situacijom i koliko ju je poznavao. Spomenuo je i Slovence suradnike časopisa, osobito Božidara Borka, koga je označio i kao »mekog pristašu integralnog jugoslavenstva«. Osim toga, naglasio je i činjenicu da »Nova Evropa« nije prihvaćala zasebnost slovenskog jezika.

U poslijepodnevnom radu skup je nastavila *Silva Mežnarić* zanimljivim saopćenjem o konceptima modernizacije koje je na stranicama »Nove Evrope« najviše i najbolje izražavao ekonomist Ivo Belin. Zaključila je da je jugoslavenska država između dva rata bila na putu oligarhiziranja a ne modernizacije društva.

Drago Rokсандić govorio je o »Novoj Evropi« i »trećem putu« modernizacije Jugoslavije, tj. o odnosu časopisa prema seljačkoj demokraciji. Naglasio je kako je u prvom razdoblju (1920—24) među suradnicima časopisa prevladavalo načelo selektivnog ahistorizma, tj. vjerovanje da se jugoslavensko društvo može izgraditi samo povijesnim zaboravom. »Nova Evropa« imala je kritički pristup prema samoj sebi.

Težište svoga izlaganja o odnosu »Nove Evrope« prema pitanju emigracije i imigracije u privrednom razvoju Jugoslavije *Mira Kolar* stavila je na emigraciju u Americi i što je »Nova Evropa« očekivala od nje. Putem nekoliko posebnih brojeva i brojnih članaka posvećenih pitanjima emigracije, krug oko časopisa nastojao je kritički utjecati na vlast da više pažnje posveti emigraciji. Isto tako, »Nova Evropa« nastojala je utjecati na poboljšanje položaja nacionalnih manjina u Jugoslaviji.

Saopćenje *Zdenke Šimončić-Bobetko* bilo je posvećeno odnosu »Nove Evrope« prema agrarnom pitanju. U časopisu su o tome pisali brojni stručnjaci, a više radova bilo je posvećeno regionalnim aspektima.

Smiljana Đurović pokušala je odgovoriti što je to historijski lijevo u »Novoj Evropi«. Premda su u časopisu bili česti informativni napisi o oktobarskoj revoluciji, socijalizmu, Lenjinu, Trockom, a među suradnicima se mogu naći i Pijade, Cesarec, Adžija i Ciliga, »Nova Evropa« nije bila komunistički časopis. Čurčin se čak i ograđivao od boljševičke Rusije. Bio je to časopis liberalnog građanstva, a ime Johna Stewarta Milla provlačilo se kroz brojne tekstove. Prvi oštiri polemiki istup imao je *Vlado Oštrić* koji se nije složio s nekim prije izraženim mišljenjima da je proučavanje »Nove Evrope« bilo sprečavano u poslijeratnoj Jugoslaviji i naveo u prilog tome činjenice da su pojedini tekstovi iz časopisa pretiskivani, a postoje i prilozi o časopisu i izvan enciklopedijskih natuknica. Autor enciklopedijskog teksta o »Novoj Evropi« u prvom izdanju Enciklopedije Jugoslavije bio je *Mate Ujević*, protivnik integralističkih koncepcija Čurčinova kruga, i zato je ta natuknica tako jetka, naglasio je Oštrić. Zatim je prešao na svoje izlaganje o socijalnom pitanju u liberalno-demokratskom vidokrugu »Nove Evrope«. Njegovi su naglasci da je »Nova Evropa« socijalno pitanje promatrala u međunarodnom kontekstu, u funkciji moderne

države i demokratskih procesa — protiv svih oblika nasilja u društvenim odnosima, da je »Nova Evropa« bila za demokratski odnos između građanske države i legitimnih predstavnika nižih socijalnih slojeva, da je prihvaćala i suradnju intelektualaca iz radikalnog krila radničkog pokreta, a shvaćala je i važnost seljačkog pitanja u Jugoslaviji. Takvim pristupom »Nova Evropa« nastojala je premošćivati tokove aktualne politike.

Ivan Očak prvo je naglasio kako je »Nova Evropa« možda otkriće za širu javnost, ali nije i za historičare. Taj je časopis nama historičarima dobro poznat i često smo se njim koristili, napomenuo je Očak i prešao na svoje saopćenje o ruskim temama u časopisu. A one su bile doista brojne: više od 280 članaka, što čini zapravo više od 10% svih objavljenih članaka, odnosilo se na Rusiju odnosno na Sovjetski Savez. Tome je bilo više razloga: brojna ruska emigracija u Jugoslaviji, velik interes jugoslavenske javnosti za ruske teme, sklonosti samog urednika i dr.

Posljednji referent prvog dana skupa bio je *Mile Bjelajac*, koji je govorio o crnorukcima — suradnicima »Nove Evrope«. Naime, časopis je bio otvorio svoje stranice nekim oficirima, članovima bivše tajne organizacije »Ujedinjenje ili smrt«, da svojim člancima porade na traženju revizije solunskog procesa. Bjelajac je zaključio da su se pitanja u vezi sa solunskim procesom vezivala za mnogo važnija pitanja mira, koja su bila izuzetno zastupljena na stranicama »Nove Evrope«.

Drugi dan skupa počeo je nizom referata o književnopovijesnim temama. Prvo je *Bogdan Mesinger* podnio sugestivni »Ogled o evropskom identitetu« posvećen časopisu. Naglasio je da srž evropskog identiteta čini interkulturalnost.

Predrag Matvejević usporedio je Povelju PEN-a i ideje koje zastupa krug oko »Nove Evrope«, te zaključio da među njima postoji visok stupanj korespondentnosti. *Miroslav Beker* izlagao je o odnosu »Nove Evrope« prema međunarodnom kongresu PEN-kluba u Dubrovniku 1933. godine. Između ostalog, napomenuo je kako je Čurčin kritizirao to što se jugoslavenski predstavnici nisu pojavili zajedno, nego svaki u ime nacionalnog PEN-kluba (hrvatski, srpski i slovenski). O mjestu hrvatske književnosti u »Novoj Evropi« govorio je *Vinko Brešić*. Budući da je za taj časopis književnost bila sporedno područje, i da je bila interesantna samo kao sociokulturni fenomen koji treba pomoći ostvarenju realnog političkog cilja, tj. integralnog ujedinjenja, na stranicama »Nove Evrope« nije objavljeno mnogo priloga hrvatskih književnika. Kvantitativno je to ovako: do 1924. objavljeno je 60 priloga u vezi s hrvatskom književnosti, u narednih deset godina 57 priloga, a od 1934. do kraja časopisa (1941) izašlo je samo 16 takvih priloga.

Srpska književnost bila je nešto zastupljenija. *Dušan Marinković*, koji je referirao o odnosu »Nova Evropa« — srpska književnost, izbrojao je 250 priloga koji se tiču te književnosti u 416 brojeva časopisa. Odnos »Nove Evrope« prema srpskoj književnosti Marinković je razmatrao s obzirom na dva aspekta: povijest srpske književnosti i tadašnja književna djelatnost.

Branka Brlenić-Vujić govorila je o Krležinu odnosu prema nekim književnopovijesnim procesima u dvadesetim godinama 20. stoljeća.

O odnosu Jovana Cvijića prema Milanu Čurčinu i »Novoj Evropi« govorila je *Branka Prpa-Jovanović*. Istakla je da su tu dvojicu srpskih intelektualaca suštinski povezala slična shvaćanja jugoslovenstva. Među njima je, najviše

zbog pitanja političkog angažmana, došlo do udaljavanja i prekida međusobnih odnosa (1923). Cijeli taj odnos između Cvijića i Čurčina može se rekonstruirati na osnovi njihove bogate prepiske.

O odnosima Dragoljuba Jovanovića i kruga oko »Nove Evrope« govorila je *Nada Jovanović*.

Branka Boban podnijela je iscrpan referat o odnosu »Nove Evrope« prema Stjepanu Radiću. Njega su na stranicama toga časopisa kritizirali da je »diletant«, da unosi nemir u seljačke mase, a posebno su mu zamjerali što je nastojao internacionalizirati hrvatsko pitanje.

Posljednji referent na skupu bio je *Goran Gretić*, a govorio je o Bazalinu odnosu prema konstituciji nacionalnog.

Iz diskusije koja se razvila nakon pročitanih saopćenja izdvajam nekoliko naglasaka: »Nova Evropa« pokušala je ukloniti distinkciju između intra- i internacionalnog jugoslavenstva; pogrešno je precjenjivati ulogu masona u međuratnoj Jugoslaviji uopće, a isto tako i u vezi sa časopisom »Nova Evropa«; poslijeratni socijalistički režim nije dizao »Novu Evropu« na pijedestal, ali nije ni zabranjivao raspravu o njoj — zapravo, jednostavno rečeno, do danas se problematika u vezi s tim časopisom nije stajala na dnevni red znanstvenih rasprava, ali to ne znači da tako što nije bilo moguće učiniti i prije 30 godina. Posebno je zanimljivo mišljenje o »Novoj Evropi« kao »intelektualnoj radionici« u kojoj se preispitivao odnos između ideje integralnog jugoslavenstva i *prakse* koja se u međuratnoj Jugoslaviji ostvarivala. Nakon prakse, ideja je morala otpasti, što su polako shvaćali i ljudi oko »Nove Evrope«.

Ovaj znanstveni skup uspio je u onome bitnom: omogućio je znanstvenicima različitih disciplina i iz različitih sredina da razmijene svoje spoznaje i mišljenja, da iz različitih uglova objasne jedan tako interesantan i složen fenomen kakav je bio časopis »Nova Evropa«.